

Назви прикрас для одягу в говірках Східного Поділля

Невід'ємним компонентом убрання людей у кожен історичну епоху були прикраси. Назви прикрас системно вивчалися у гуцульських говірках (Г.Войтів) та у говірках середньонадніпрянсько-степового порубіжжя (Т.Щербина).

ЛСГ назв прикрас для одягу репрезентують лексеми на позначення предметів, що виконують тільки естетичну функцію (брошка, бомчики), та предметів, що поєднують естетичну функцію з утилітарною (гудзик, кнопка, запонка, шпонка).

Брошка – прикраса для одягу, яка виконує тільки естетичну функцію. За даними етимологів, назва *брошка* потрапила в українську мову з французької, можливо, через російське чи німецьке посередництво (ЕСУМ, I, 265). У східноподільських говірках назва цієї прикраси представлена двома словотвірними варіантами – *брош*, *б'рошка*. У більшості говірок побутує суфіксальний дериват *б'рошка*, який є нормою і в літературній мові (СУМ, I, 240). Проте спорадично зафіксовано безсуфіксну основу з нульовим закінченням *брош*. Функціонування цієї форми, очевидно, підтримується впливом російської мови.

Тільки естетичну функцію виконують предмети круглої форми, виготовлені з ниток. Ними оздоблюють шапки, кінці шарфа, скатертини. У досліджуваних говірках на їх позначення вживається переважно у плюральній формі лексема *б'бомчики* 'виготовлені з ниток, круглої форми прикраси для одягу': *на к'ін'ц'і шар'фа б'бомчики при'шит'і* (Доб.). Ця лексична одиниця семантично пов'язана з дієсловами *бомбатися* 'гойдатися', *бомбати* 'гойдати, теліпати', що функціонують у говірках. Названі дієслова запозичені з польської мови і є похідними іменника *bąbel* 'висулька, кулька і ін.' (ЕСУМ, I, 131, 228).

Елементом оформлення одягу є гудзики, які не тільки слугують застібною, а й виконують естетичні функції. Пам'ятки писемності

засвідчують, що раніше гудзики виготовляли із золота, срібла, коштовної тканини. На широкому ареалі досліджуваних говірок на позначення цієї деталі одягу побутує лексема ¹гудзик: *ої ти ¹гуґик / а йа ну'тел'ка / ти ви'ликий / а йа ма'лен'ка / йа на ¹тебе засц'іб'нус'а і н'і'кого ни бо'йус'а* (ББер.), яка нині стала літературною нормою (СУМ, II, 189). На досліджуваній мовній території, крім основного варіанта, фіксуються численні фонетичні варіації: ¹гуґ'ік, ¹гудз'ік, ¹гудзик, ¹гузик.

Етимологія цього слова сягає праслов'янської основи *guzь* 'вузол, гуля, пухлина' (ЕСУМ, I, 612). Г. Войтів, яка досліджувала історію цього слова на матеріалі писемних пам'яток, відзначає, що на позначення власне гудзика в польській мові почав уживатися демінутив *guzik*. Можливо, що під його впливом значення 'гудзик' розвинулося і в слові *guz*. Існують припущення про польське запозичення цієї лексеми [3, 122]. Спорадично в досліджуваних говірках зберігається репрезентант семи 'застібка для одягу' лексема *гуґ'*, яка з таким значенням уживалася в українській мові попередніх століть (Тимч., Матер., I, 198; Б.-Нос., 108; Грінч., I, 352). У «Словнику української мови» лексема *гудзь* 'гудзик' кодифікована як діалектна (СУМ, II, 189).

На меншій частині досліджуваного ареалу на позначення гудзика зафіксовано номени ¹пуговиц'а, ¹пуговица, ¹пугов'іца, ¹пуговичка, ¹пугов'ічка, ¹пувичка, ¹пувич'ка, ¹пугоўка. Названа лексема має спільноіндоєвропейський корінь (ЕСУМ, IV, 626) і відома вже в ранніх пам'ятках писемності (Срезн., II, 1723), а в пам'ятках української мови функціонували лексеми *пугва* та її словотвірний варіант *пугвица*. Г. Войтів відзначає, що хронологічно рамки вживання слова *пугвица* як назви гудзика збігаються і в інших східнослов'янських мовах, проте на сьогодні тільки в російській мові воно у формі *пуговица* залишається основним і універсальним для відтворення поняття 'гудзик'. Дослідниця також підкреслює, що в українській мові слово збереглося в гуцульському говорі, уживання розмовного *пуговиця* на значній частині східних регіонів

України не так історично зумовлена мовна закономірність, як вплив сусідньої російської мови [3, 123]. Проте матеріал демонструє, що словотвірне гніздо лексеми *пуговиця* широко представлено не тільки на території, вказаній Г. Войтів, а й у східноподільських говірках. Засвідчує лексеми з цим коренем у говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя і Т. Щербина, де вживаються кілька фонетико-словотвірних варіантів *'пувиц'а*, *'пугвиц'а*, *'пувичка*, *'пубичка* [11, 110].

У досліджуваних говірках уживається лексема *за'понка*, що реалізує сему 'застібка з металу або іншого матеріалу для манжетів чоловічої сорочки' та виявляє себе у фонетичних варіантах *за'понка*, *'запонка*, *'запанка*. Це слово має питомий корінь і є демінутивом лексеми *запона*. Обидві лексеми раніше вживалися зі значенням 'застібка, защібка, брошка'. Згодом лексема *запона* зі значенням 'прикраса' вийшла з ужитку. Зникло первісне демінутивне значення лексеми *запонка* і, спеціалізуючись, стало реалізувати тільки сему 'застібка' [3, 122].

Раніше в Україні широко використовувалися шпонки – запонки, які закладалися в петлі коміра сорочки. Функцію шпонки виконували стрічки, застібки. Носили їх і чоловіки, і жінки [7, 142]. У лексикографічних працях представлено фонетичний варіант із м'яким [н']: *шпонька* 'запонка' (Б.-Нос., 401), *шпонька* 'запонка' (Грінч., IV, 511), *шпонька* 'діал. 'запонка' (СУМ, XI, 526). У східноподільських говірках зафіксовано три фонетичні варіанти – *ш'понка*, *ш'пон'ка*, *ш'п'інка*, якими номінують металеву застібку, що складається з двох частин, одна з яких входить в іншу; вона є синонімом назві *к'нопка*. Зміна семантики слова, очевидно, пов'язана з тим, що реалія, яку воно позначало, вийшла з ужитку, і назва перейшла на інший предмет, який використовується як оздоба одягу. Спорадично засвідчено розширення семантики лексеми *ш'понка*, яка в межах аналізованої мікрогрупи реалізує сему 'дротяний гачок гаплика', з якою вступає в синонімічні зв'язки зі словом *га'чок*.

Отже, на позначення прикрас для одягу у східноподільських говірках зафіксовано лексеми, характерні для літературної мови та діалектів української мови.

Література

1. Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках / Г. Г. Березовська. – Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.

2. Б.-Нос. – Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / П. П. Білецький-Носенко / підг. до видання В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1966. – 422 с.

3. Войтів Г. Формування мікрогрупи «застібка, гудзик, пряжка» в українській мові / Г. Войтів // Діалектологічні студії. 1. Мова в часі і просторі : збірник на пошану Дмитра Гринчишина / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 121 – 130.

4. Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок / Г. І. Гримашевич. – Житомир : Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. – 184 с.

5. Грінч. – Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1–4.

6. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982 – 2006. – Т. 1 – 5.

7. Матейко К. І. Український народний одяг / К. І. Матейко. – К. : Наук. думка, 1977. – 222 с.

8. СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

9. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. / Є. Тимченко / Німчук В. В. (відп. ред.) та ін. – К. – Нью-Йорк, 2002. – Кн. 1. – 512 с. ; 2003. – Кн. 2. – 512 с.

10. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – М., 1893 – 1912. – Т. 1 – 3.

11. Щербина Т. В. Ареалогія середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя : монографія / Т. В. Щербина. – Черкаси : Видавець Андрощук П. С., 2009. – 348 с.